

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ГЛИБИННОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЇ

© 2013

В. П. Андрущенко (м. Київ), Т. С. Яценко (м. Ялта)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ЦІЛІСНОСТІ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ З ВРАХУВАННЯМ АРХЕТИПУ ВІРИ

Директор Науково-дослідного центру глибинної психології НАПН України при РВНЗ КГУ (м. Ялта) Академік НАПН України Т. С. Яценко

Ректор НПУ імені М. П. Драгоманова Академік НАПН України, академік НАН України В. П. Андрущенко

Філософія в єдності з психологією визначає цілісність психічного (свідоме-несвідоме) як засадничий принцип глибинного пізнання. Без чітко окресленої методології, яка асимілює відповідну теорію, світовідчуття та світогляд вченого – психологічні дослідження не можуть бути відповідними сучасним вимогам. Зокрема, психологія зобов'язана асимілювати результати досліджень в інших, близьких галузях науки. На таку увагу заслуговує фізіологія, зокрема, дослідження П. К. Анохіна в його відкритті рефлекторного кільця, що включає «апцептор дії», який акумулює емотивно регулюючі важелі впливу на поведінку в контексті прогнозування результатів дії (активності). Констатація невідповідності не лише спричиняє виникнення негативної емоції, а й спонукає до повторюваності дій, їх довершеності. В перспективі важливо співвіднести таку «вимушену повторюваність» з відкриттям З. Фрейдом закону «вимушеного повторення», як і з введенням ним категорії «*віруючого очікування*». Зазначені ефекти

несуть емотивний заряд та зумовлюють цілеспрямованість активності живої істоти, для якої характерне «випереджаюче відображення», яке єднається з *вірою* в прогнозований (бажаний) результат.

З огляду на сказане, невроз, який намагається упереджувати глибинне пізнання, постає в контексті хибних прогнозів, відступів та викривлень реальності, незбігу очікувань з результатами, в чому задіяні психологічні захисти. Останні засвідчують підпорядкованість поведінки особи «принципу задоволення», що конкурує з «принципом реальності» при латентності процесу зіставлення очікувань і результатів. «Психічні захисти» першопочатково З. Фрейд пояснював необхідністю зниження емотивного напруження в критичні моменти, в подальших же дослідженнях зверталась увага на зв'язок захисної системи з едіпальним періодом розвитку психіки дитини, що породжує кризу входженням в психіку першого соціального закону – «табу на інцест». Основна місія захистів полягає в утаємниченні факту чуттєво-лібідної залежності дитини від батьків (вихователів) шляхом інтроекції («привласнення») їхніх рис характеру. Все це створює ефект «незавершених справ дитинства», що активізує компенсаторні тенденції – заміщення, перенесення та ідентифікацію. Тому категорія віри вписується в психіці суб'єкта в систему психологічних захистів. Саме це сприяє зниженню едіпальної напруги завдяки її *втіленню в Бога* (матір Божу) як *архетип заміщення батьків*. На це вказує валентність почуттів за параметрами поваги, взаємозв'язку та духовного тяжіння, обов'язку, надихання, сили, яка нерідко живить власне «Я». Тінню високості зазначених почуттів є страх Божої кари (як і батьківської). Компенсаторні аспекти релігійної віри мають вияв у відчуттях власної вічності, що нівелює страх смерті шляхом єдності з Богом, причетності до «таємної сили», що *компенсує* нереалізованість власного потенціалу в соціумі та почуття меншовартості, винесене із сім'ї. Спонукають до віри в Бога як компенсацію несправедливості через відповідність істинності законів як вищої волі, вищої єдності всього суцього без втрати індивідуального і особливого.

Для Гегеля «релігія є самосвідомістю абсолютного духу, дякуючи опосередкуванню кінцевим людським духом». Гете стверджував: «Хто опановує наукою і мистецтвом, має також і релігію; хто не опановує ні тим, ні іншим, також має релігію». Сказане значною мірою підтверджує думку про архетипність релігійної віри, передусім віри як такої, що є стимулом активності, наполегливості, доведення справи до бажаного результату. Тому, на наше переконання, *не зовсім вірно трактувати віру як таку, що не може претендувати на об'єктивно позитивну значущість для людини*. Віра, як свідчать фізіологічні та психоаналітичні дослідження, пов'язана із очікуванням

чогось реального. І. Кант у своїй «Критиці розуму» зауважив: «Я повинен обмежити знання... щоб дати місце вірі в ідеї та ідеали як напрямні пункти людських устремлень». В англійській мові розрізняють віру «теоретичну» та «релігійну», що якоюсь мірою знімає суперечність між вірою і дійсністю. Обидва з вказаних вище підходів до розуміння віри торкаються природи, щоправда, розглядають її з різних боків. Спільним між теоретичною і релігійною вірою є опертя на факти, але перша (теоретична віра) не виходить за межі пізнаного, тобто природних реалій; а друга (релігійна віра) торкається сфери недосяжного для прямого пізнання, інакше кажучи, ґрунтується на припущенні орієнтованому на метафізичне, трансцендентне функціонування, що підпорядковується законам холистичності та голограмності. В такому форматі кожна елементарна *частинка* втілює всі особливості *цілого*, яке потребує порційності та багаторівневості пізнання (як говорять психоаналітики – за один раз один елемент в ланцюгу пізнання цілості системи психічного). Такий трансцендентний підхід відповідає синтезуючій функції психіки, включаючи пренатальний період, який інформаційно втілює в себе архетип, що несе мудрість прабатьків. Безсумнівною є архетипна природа релігійної віри, яка вписується в живу тканину психічного і не існує поза нею (як специфічна частина природи). За великим рахунком, психічне з'явилося за умов реагування на біологічно не значущий подразник, в результаті актуалізації лише *слідів* біологічно значущих факторів (досліди І. П. Павлова).

Не дивно, що в останній час підвищилась увага до теорії відносності, квантової фізики, функціональних систем, голограм, які матрично інтегрують сліди минулого та характеризуються злиттям часу та простору. Сказане вище відкриває нові перспективи пізнання несвідомої сфери психіки, яка без таких прогресивних зрушень в сфері розуміння духовного в єдності з матеріальним довгий час знаходилася за межами наукового пізнання. Разом з тим усім зрозуміло, що такий феномен як «моральна сила», що пов'язана з вірою, не може базуватися лише на свідомому («раціо»). Віра є основою довіри, що так значимо у сфері спілкування. Поза вірою не буває душевної стійкості, відданості, моральної чистоти, вірності.

Зворотним боком медалі є ризик, який посилюється в психіці пережитими негараздами минулого, що пов'язане із задрощами, ревнощами, почуттям меншовартості, яке спричиняє недовіру до гідностей іншої людини, тенденцію до її дискредитації, що гіперболізує ризики деструкцій психіки в теперішньому.

Тому, говорячи про глибинні передумови віри, звертаємо увагу на ті фактори, які є залишками (слідами) пережитих травм минулого. Психологічний ризик може маскуватися від людини бажаністю, але саме такий псевдозахист «Я» призводить до зневір'я та пошуків його компенсації в релігійній вірі, що й надає їй ознак неавтентичності. Розв'язання порушеної в даній роботі проблеми передбачає пошук істини як у феноменологічному, так і науковому форматі.

Зупинимось детальніше на теоретико-методологічних основах дослідження глибинних витоків віри. Основа пізнання істини - «...ставлення до всякої речі так, як того потребує сутність цієї речі» (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка реальності психічного полягає в єдності суперечливої цілості сфер свідомого і несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу [1]. Саме тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого Я. Стаття розкриває внутрішню структурно-динамічну сутність психічного і доводить, що шлях до пізнання його істини пов'язаний з ослабленням, нівелюванням відступів від реальності, зумовлених насамперед потребою маскувannya едіпальних мотивів поведінки. Доводиться, що практика такого глибинного, діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам «позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта» [10], що відповідає філософському закону «заперечення заперечення». Отже, глибинна психокорекція повертає людину обличчям до необхідності вивчення власної соціально-перцептивної реальності в системі «суб'єкт-суб'єкт», каталізує її особистісне зростання (самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії і психологічної культури.

Проблеми функціонування психіки поряд із протиставленням душевного тілесному і сьогодні перебувають у центрі філософських дискусій. У філософії впродовж тривалого часу використовувався лише термін «душа» (дух), поняття «психіка» виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги *цілісність психічного*, але при цьому вирішувала, якою ж її частиною вона буде займатися.

У цьому дослідженні ми торкаємося проблеми пізнання психічного в його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а й об'єктивування інструментальних аспектів його взаємозв'язків зі свідомістю. Ми дотримуємося позиції, що пізнання – це «пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну» [7, с. 659]. Філософське розуміння категорії пізнання стикається з протистоянням концептуальних позицій: реалізм–інструменталізм; фундаменталізм–феноменалізм; субстанціалізм–функціоналізм; догматизм–релятивізм. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві платформи: фундаменталізм (есенціалізм) ↔ функціоналізм (феноменалізм).

Гіпотеза: пізнання психічного ускладнене залежністю досліджень від традиційно-природничого підходу, що відкриває перспективи дослідження лише для однієї сторони – свідомості – за ігнорування іншої – несвідомого. Необхідність заповнення цієї прогалини і зумовила орієнтацію дослідницького пошуку на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах і розкриття перспектив пізнання несвідомого відповідно до його функціональних особливостей та взаємозв'язків зі свідомим.

Основну увагу у статті зосереджено на об'єктивній природі детермінант несвідомого, що породжують суб'єктивізм свідомості. Вперше порушено проблему не лише системності психічного, а і його логічної впорядкованості, що виражається в «логіці свідомого» і «логіці несвідомого» («іншій логіці»). Для пізнання феномену психічного логіка є «частиною теорії пізнання, і саме «психодинамічного пізнання» [8, с. 548].

Таким чином, погляд на психіку як на просте відображення не збігається з позицією дослідників, які ототожнюють її з фізіологічним процесом. Психічне не виступає як суто духовне, відокремлене від мозкових процесів. Укоренилася думка про те, що психічне відображення «визначається» властивостями і відношеннями предметного світу, яким воно підпорядковане. Філософи, подібно до психологів, феномен відображення пов'язують із виникненням *свідомості*, на формування якої впливають суспільні відносини. Необхідно враховувати, що «несвідоме – особлива сфера психічного чи система процесів, якісно відмінних від явищ свідомості» [8, с. 52] і «здійснюваних без участі свідомості» [7, с. 94]. Ми солідарні із З. Фрейдом у його відкритті несвідомого як «автономного, незалежного від свідомості безособового початку людської душі» [7, с. 95]. Несвідоме існує «поза статтю, простором і часом», що дало підставу К. Г. Юнгу вказати на його колективні та архетипні основи, які є вирішальними в здатності людини візуалізувати власний психологічний зміст.

Сказане вище свідчить про актуальність порушеної проблеми *пізнання психічного* не тільки у форматі свідомого й несвідомого, але й у їх єдності.

Філософський енциклопедичний словник зазначає, що свідомість не вичерпує психічне: «У людини є і неусвідомлювані психічні явища і процеси, тобто такі, в яких вона не може дати собі звіту, які приховані від її самоспостереження» [7, с. 547]. Несвідоме (у цьому виданні) вчені репрезентують дуже різнопланово, зокрема як: *анамнез* (Платон); *фізіологічні процеси*, що відбуваються поза свідомістю (Декарт); *нижча форма душевної діяльності* за порогом свідомості (Лейбніц); діяльність *нервової системи* (Гартлі); *інтуїція, чуттєве пізнання* (апріорний синтез) (Кант); *глибинне джерело творчості* (представники романтизму); *ірраціоналізм* (Шопенгауер); ірраціоналізм як *універсальний принцип основи буття* й світобудови (Гартман) та ін.

У контексті розроблюваної нами психодинамічної теорії важливо зазначити, що в 1824 р. Герbart увів динамічну характеристику несвідомого, що означало: несумісні ідеї можуть вступати в конфлікт, «причому слабші витісняються зі свідомості, не втрачаючи своїх динамічних властивостей, та продовжують на неї впливати» [7, с. 52]. Особливе місце слід відвести роботам З. Фрейда, який представив несвідоме не як нижчу форму психічного порівняно з головною формою – свідомістю, а як енергетично потужнішу силу, що антагоністично конфронтує з ним. Лише техніка психоаналізу, за твердженням З. Фрейда, може послабити це протистояння. Заслуга К. Г. Юнга полягає у введенні категорії *колективного несвідомого і архетипу* як об'єднавчої інстанції минулого і актуального досвіду.

Ми не можемо знати, яка природа несвідомого і форма його існування, але ми здатні їх пізнавати, користуючись відкриттями З. Фрейда, К. Г. Юнга, що асимільовані психодинамічною методологією. Вирішення проблеми пізнання несвідомого З. Фрейд знайшов в аналізі другорядних речей: обмовок, описок, забувань, сновидінь тощо, які свідчать про чинники стурбованості свідомості. Вчений подарував психології метод вільних асоціацій, які спонтанно спливають у свідомості суб'єкта, детерміновані імперативом внутрішніх, імпліцитних сил, що зумовлюють мимовільну активність. Таким чином, З. Фрейд істотно змінив сам підхід до наукового пізнання цілісної психіки і визначив перспективи розкриття сутності несвідомого, що відрізняється універсальністю законів функціонування як для психічно здорової людини, так і для невротика (відмінності лише в акцентах, поставлених хворобою). Стає зрозумілою цінність природної, спонтанно-мимовільної активності суб'єкта як необхідної передумови ефективності глибинного пізнання психіки.

Формування методології пізнання цілісної психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого – центральна проблема психології. Навіть представники діяльнісного підходу, що віддають пріоритети зовнішній заданості активності суб'єкта, визнавали існування несвідомої сфери. Так, О. М. Леонтьєв, засновник теорії діяльності, пише: «На відміну від цілей мотиви актуально не усвідомлюються суб'єктом: виконуючи ті чи інші дії, ми в цей момент зазвичай не звітуємося собі в мотивах, що їх спонукають... нам не важко привести їх мотивування, але мотивування не завжди містить у собі вказівки на їх істинний мотив» [7, с. 201]. Уявлення О. М. Леонтьєва в багатьох позиціях наближають нас до *розуміння важливості вивчення неусвідомлюваної психічної активності у формуванні особистості*. Це потребує розроблення спеціального категоріального апарату понять, здатних адекватно відображати функціонування несвідомого в упорядкованості його закономірностей. Несвідоме знаходить вияв у прихованому «другому плані» діяльності, на який вказував О. М. Леонтьєв. Для введення цього «другого плану» в площину об'єктивного спостереження в груповій корекції нами

використовуються опредметнені засоби («об'єктивний аспект діяльності»), що сприяють забезпеченню «наочної переконливості» для респондента логіки поведінкового матеріалу, з'ясування якої передбачає психоаналіз та інтерпретацію. Прикладом є досвід А. С. Макаренка – використання ним «публічного обряду» спалювання на вогнищі персональних характеристик і старого одягу, що емотивно вражало безпритульних і зумовлювало їхні особистісні зміни, новоутворення.

Важливо розрізнати такий *різновид несвідомого, який може мати пряmlinійну детермінацію*, приміром, сформовані навички, звички. Ця форма несвідомого не є робочою в межах психодинамічного підходу. У поле нашої дослідницької уваги потрапляє тільки той різновид несвідомого, котрий пов'язаний із механізмами витіснень і чинниками заборони на повернення його наслідків (слідів) у свідомість за участю механізмів опору. Процедура пізнання глибинного (неусвідомлюваного) змісту психіки залежить від дослідника не повністю, а лише відносно, у зв'язку з іманентністю її динаміки (на відміну від традиційно-експериментального підходу). Помічником глибинного психолога є його професійна здатність здійснювати діагностико-корекційний процес, слідуючи за активністю суб'єкта в її мимовільній континуальності та індивідуалізації. Глибине пізнання передбачає інтерпретацію спонтанно-поведінкового матеріалу з метою визначення в ньому логічних взаємозв'язків, *континуальність же виявів поведінки вказує на спрямованість енергетично потентних первинних витоків мимовільної активності суб'єкта*. При цьому не залишаються поза увагою функціональні відмінності сфери свідомості та несвідомого при їх взаємозалежностях. Мова свідомості та несвідомого істотно відрізняється. Несвідоме розкривається в образних, метафорично-архетипних і символічно-полівалентних засобах, що несуть відбиток симультанності процесів, специфічних для цієї сфери пізнання, яка потребує інтерпретації поведінки. Мова ж свідомості дискретна, знакова і характеризується однозначністю, конкретністю. Вивчення сфери свідомості передбачає орієнтацію на пряmlinійно-каузальну її детермінованість [12, с. 211–212].

Психодинамічна методологія передбачає конкретизацію предмета дослідження, в нашому випадку – передсвідомості як форми несвідомого, що є результатом витіснення імпульсів Ід і ґрунтується на *латентному синтезі їх наслідків*, які мають тенденцію до транзитності нереалізованого глибинного інтересу через актуалізацію механізмів *заміщення, перенесення, проєкції* та ін. Отже, інстанція Ід має не *прямий, а опосередкований вплив* на формування передсвідомості, що зберігає імператив енергетичного потенціалу витіснених її потягів. Інакше кажучи, *епіфеноменом витіснення є «соціалізація» потягів Ід у передсвідомому* зі збереженням протистояння нормативним вимогам Супер-Его. Взаємна незалежність тих чи тих витіснень і їх первинна темпоральність (розведеність у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом є логічно впорядкована система психіки з пріоритетністю емотивності валентних залишкових, енергетично потентних слідів витіснень.

Фізіологічний аспект проблеми пов'язаний з іррадіацією «залишкових» енергій та їх інтерференцією, що сприяє узагальненню джерел витіснень у передсвідомості. Тому в процесі глибинного пізнання психіки ми змушені зважати не лише на афективні параметри витіснень, а й на аналітико-синтетичні, когнітивно-впорядковані утворення. Сказане стосується *такого конструкту несвідомого, побудованого на абстрагуванні від безпосереднього досвіду*, що кваліфікує його як *«позадосвідне», «дорефлексивне»*. Саме цей конструкт зумовлює «когнітивний» характер базальних форм психологічних захистів у їх спрямуванні на реалізацію інфантильних інтересів. *Периферійна (ситуативна) форма захисту переслідує просоціально-адаптаційні цілі та орієнтацію на ідеали Я*. Таким чином, базальні захисти несуть у собі семантичне (когнітивне) навантаження, що визначає доцільність і впорядкованість внутрішньої активності несвідомого згідно з «незавершеними справами дитинства».

Багаторічний досвід проведення глибинної корекції у форматі розробленої нами психодинамічної теорії та відповідної методології дає підстави стверджувати, що *семантичний (смысловий) ракурс базальних форм психологічного захисту задається едіпальною залежністю суб'єкта*, імпульси якої не тільки впливають на характер «сита» витіснень, а й на домінантність у процесах імпліцитного структурування психіки. І хоча несвідоме не потрапляє в поле зору свідомості і не піддається прямому її впливу, «людський» його сенс зберігається в епіфеноменальності таких явищ психіки, як ревності, заздрість, конкуренція, амбівалентність почуттів, відчуття провини і меншовартості. Інакше кажучи, *цілісній системі психічного властива «обізнаність» з пріоритетами просоціальних цінностей, що мають важливе значення для її інкорпорування в навколишній світ з архетипним навантаженням*. Психіка, отримавши «урок просоціальної мудрості» (брак якої і зумовив витіснення імпульсів Ід), іманентно втілює в передсвідомості орієнтири на адаптивну узгодженість інтересів Я із соціумом. «Позадосвідне» з власною, імпліцитно притаманною йому логікою впливає на спрямованість динаміки мимовільної поведінки суб'єкта, формуючи провідні тенденції психічного. При цьому *енергетичні пріоритети «позадосвідного», задані едіпальною залежністю суб'єкта, прагнуть реалізації через базальні захисти за умов інтеграції з ситуативними їх формами*, що спрямовані на активність у просоціальному ключі. Така інтеграція побудована на *внутрішньому компромісі*, що «падає на плечі» *ситуативних (периферійних) захистів*. За необхідності шлях інкорпорування несвідомого в просоціальну активність суб'єкта пов'язаний із суб'єктивно-інтегративними процесами, які зумовлюють відступи і викривлення соціально-перцептивної реальності (на рівні як вхідної інформації, так і

внутрішньої її інтерпретації). Звідси випливає висновок: системність психологічного захисту передбачає взаємозв'язок двох її форм *базальної і ситуативної*, що реалізуються відповідно «по горизонталі» і «по вертикалі». Саме периферійна («поведінкова») «вертикаль» захисту змушена бути віртуозною у *примиренні різноспрямованих тенденцій психіки: ірраціональності несвідомого з раціональністю свідомого*. Зазначене «примирення» здійснюється завдяки активності механізмів суб'єктивної зінтегрованості психіки, яка спирається на умовні цінності [див. 6], при цьому глибинний мотив має перспективу часткової реалізації, асимілюючись, зокрема, з умовними цінностями, що маскують інфантильний інтерес активності Я.

Інтегративна спроможність системи психологічних захистів знецінюється (в контексті реалізації «сили Я») відступами від реальності, до яких вона сама ж і призводить (викривлюючи зворотний зв'язок), породжуючи дисфункції психіки, дезадаптуючи особистість. Отже, автоматизовані форми захистів, що живляться очікуваннями й ілюзіями ідеалізованого Я, завдають шкоди психіці, об'єктивно-дезінтегруючи її та спричинюючи феномен «хибного кола», коли результат набуває пускової сили нового нашарування витка захистів. Це зумовлює багатшаровість захистів, тобто «товстошкірність» людини. Залежність психіки від ілюзій, продукованих захистами, пояснює їх емотивну реалістичність для суб'єкта згідно з «принципом задоволення», який вступає в суперечливість із «принципом реальності».

Таким чином, *захисти, з одного боку, інтегрують психіку*, хоча й на уявно-ілюзорних засадах (маскуючи тим самим дезінтеграційні процеси), а з іншого – *створюють відступи від реальності*, що формує передумову внутрішньої стабілізованої суперечливості. Особистісна проблема суб'єкта пізнається шляхом психоаналізу емпірики з метою об'єктивування діаметральної спрямованості «логіки свідомого» та «логіки несвідомого». Відступи від соціально-перцептивної реальності, породжувані психічними захистами у системі взаємодії «людина–людина», входять до числа важливих проблем методології глибинної корекції.

Філософсько-психологічний ракурс дослідницької уваги націлений на пояснення методології процесу виявлення помилкових, хибних, викривлених позицій, які ослаблюють силу Я особи та реально дезінтегрують психіку, що суперечить інстинкту самозбереження. Тому глибинне пізнання зорієнтоване на виявлення в психіці об'єктивно-дезінтеграційних процесів, які заявляють про себе в суперечливості поведінки і потребують адекватних способів їх нівелювання, тобто корекції. Увесь цей процес (згідно з психодинамічною методологією) підпорядкований законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку суб'єкта. Зазначені закони дисциплінують глибинне пізнання в пошуках інструментальних засобів оптимізації чинників відновлення цілісності психіки шляхом розширення і зміцнення самосвідомості суб'єкта. Відступи від реальності (розбіжності між намірами і реальними діями) потребують не тільки їх емпіричного виявлення, а й корекції завдяки ослабленню помилкових позицій когнітивного базису автоматизованих форм психологічних захистів, що само по собі розширює і підсилює інтеграційні можливості психіки в напрямі досягнення більш високого рівня її розвитку.

Отже, *глибинне пізнання в психодинамічній парадигмі ґрунтується на виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності*, для яких характерні фіксованість і водночас індивідуалізованість. Це узгоджується з позицією австро-англійського філософа К. Поппера, творця оригінальної методологічної концепції, що дістала назву «фальсифікаціонізм» [5]. В основу концепції пізнання К. Поппером був покладений принцип фальсифікації, тобто спростування наукових (особистих) переконань за допомогою досвіду. К. Поппер вводить *критерій спростування переконань як необхідну передумову просування до істини*. Він не довіряв жодному критерію, окрім практики, за яким можна було б визначити істинність певних положень. К. Поппер відмовився від будь-якої абсолютно достовірної основи обґрунтованості знань, підкреслюючи цим *науково-практичну значущість виявлення помилок, хибних позицій, перевернутих «істин» тощо*. Він пише: «Поступово виявляючи та відкидаючи неправду, ми тим самим можемо наблизитися до істини» [7, с. 666]. Важко не погодитися з К. Поппером у тому, що явища, які пізнаються, занадто складні, а вершина айсберга, доступна дослідницькій увазі, не є його всеосяжною сутністю, що піддають сумнів істинність науково-академічних висновків. Тому *виявлення помилок суб'єкта (щодо себе та інших) каталізує внутрішні, приховані його резерви знаходження істини психічного самовідображення*. Інакше кажучи, «позитивна дезінтеграція», послаблюючи щільність ілюзорної платформи психологічних захистів суб'єкта, сприяє їх реконструюванню, а відтак – зумовлює вторинну інтеграцію психіки на більш високому рівні її розвитку. Тому важливо забезпечити *позитивність дезінтеграції психіки*, а інтеграційні процеси здійснюються іманентно самоплинно. Важливу роль відіграє точність діагностування суперечностей психіки, які маскуються психологічними захистами через хибні позиції Я. Послаблення цих позицій каталізує процеси внутрішнього переструктурування психіки та її інтеграцію на реалістичніших засадах, що сприяє підвищенню адаптації суб'єкта.

У психодинамічному підході на перше місце ставиться безпосередній досвід, який продукується ситуацією «тут і тепер» і піддається діагностуванню в єдності з психокорекцією. Виявлення відступів від реальності актуалізує самозбереження (нікому не хочеться бути ошуканим навіть самим собою), що й спричиняє самозміни. Тому глибинне пізнання ґрунтується на спонтанності особистого поведінкового матеріалу

респондента, який набуває психокорекційної сили за наявності його інтерпретації, націленої на виявлення інфантильно-базальних витоків дисфункцій психіки. Викривлення соціально-перцептивної реальності мають індивідуальну неповторність, насамперед під впливом базальних захистів. *Виявлення хибних позицій суб'єкта за фасилітативної участі психолога, який сприяє експлікуванню прихованих глибинних детермінант, відкриває перспективи особистісного зростання учасників глибинного пізнання.* Емпіричний фактаж доводить, що особистісна проблема незмінно потребує позитивної дезінтеграції психіки за рахунок послаблення її уявної інтеграції, забезпечуваної ілюзіями захисної системи, що породжують викривлення вхідної соціально-перцептивної інформації. Зазначені ілюзорні процеси набувають реалістичності на емотивному рівні переживань та самосприйняття, смисл яких прихований від свідомості системою опорів.

Практика глибинного пізнання передбачає єдність діагностики і корекції, здійснюваних у процесі діагностико-корекційного діалогу з респондентом, ефективність якого залежить від професійних можливостей психолога. Чинник «достовірності» важливий як для науковості пізнання, так і для переконливості впливу на респондента інтерпретаційних висновків. Ці завдання поєднані між собою. Зокрема, достовірність інтерпретаційних висновків, адресованих респонденту, передбачає його довіру до отриманої інформації про особистісну причетність до нагальних проблем, нібито створюваних іншими. Для дослідника велике значення мають цілісність і всеосяжність діалогічного процесу, слідування за континуальністю семантики спонтанної активності суб'єкта, що сприяє виявленню логіки свідомого та несвідомого («іншої логіки»). Тому особливо важливо, щоб діалог актуалізував мимовільну ініціативу спонтанних висловлювань респондента, послаблюючи і нейтралізуючи тим самим його опори. Діагностика при цьому має процесуальний характер і спирається на знання глибинним психологом функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності її суперечливих взаємозв'язків зі свідомим. Глибинне пізнання, як і корекційний ефект, залежить від діагностично-професійної спроможності психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, яка враховує наступне: системну логічність взаємозв'язків; ітеративність окремих характеристик поведінки; їх інваріантність; розбіжність логіки свідомого і логіки несвідомого («іншої логіки») та ін. Результативність глибинного процесу передбачає забезпечення його цілісності і прийнятності способів подання респонденту інтерпретаційних висновків про внутрішні стабілізовані суперечності, що обумовлюють «енергетичні ножиці», які «підрізають» силу його Я. Переконливість і діагностична точність аналізу поведінкового фактажу в такому випадку пробуджує в респондента бажання до змін, що істотно каталізується інстинктом самозбереження. Наш багаторічний досвід переконує, що *перспективи вивчення глибинної детермінованості поведінки відкриваються лише за умов забезпечення її спонтанності і мимовільності.* У такому разі психоаналіз поведінки здатний каталізувати особистісні зміни. Переконливість психоаналітичних інтерпретацій зумовлена як їхньою прозорістю, візуалізованою доказовістю, так і виявленням логіки ланцюжків у поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційний процес відрізняється: багаторівневістю і багаторазовістю спроб розширення самосвідомості суб'єкта; розвитком його сенситивності в розумінні власних відступів від соціально-перцептивних реалій та індивідуалізованістю їх викривлень.

Прогалину в методології, як і в методах дослідження цілісної психіки, спробували заповнити в 70-х роках ХХ століття грузинські вчені під керівництвом Д. М. Узнадзе. Пояснення несвідомої сфери вони зводили до категорії установки. На нашу думку, дослідницька платформа теорії установки Д. М. Узнадзе пов'язана з *потенційно усвідомлюваними процесами, що не мають стосунку до істинного несвідомого, яке охороняється опорами і позбавлене шансів прямолінійної презентації у свідомості.* Ця позиція знаходить підтвердження в роботах О. К. Тихомирова, який пише: «Не можна не враховувати, що поняття несвідомого – це категорія ширша за поняття психологічної установки, з чого випливає, що зводить теорію несвідомого до теорії психологічної установки і прагнути вичерпати закономірностями цього феномену прояви несвідомого в його загальному психологічному і філософському розумінні було б серйозною методологічною помилкою, своєрідним редуціонізмом» [3, с. 29]. Погоджуючись з О. К. Тихомировим, зауважимо, що підхід Д. М. Узнадзе до пізнання несвідомого не подолав залежності від класичного погляду на пряму детермінованість психіки, як і на її заданість характером діяльності. Теорія установки передбачає формування певної програмованої дослідником діяльності респондента. Ми, не заперечуючи такого впливу на несвідоме, водночас стверджуємо, що це може бути здійснено не безпосередньо, а опосередковано. *Теорія діяльності, яка ґрунтується на контрольованій детермінованості психічного, виключає поняття «позадосвідного»,* сформоване на основі латентного синтезу слідів (осередків) витіснень і неможливістю їх прямолінійної заданості ззовні.

Глибинний підхід до пізнання цілісної психіки відкрив перспективи вивчення провідних тенденцій в їх суперечливій сутності як латентно-синтетичного утворення, що не є характерним для феномену установки. Тенденції психіки вільні і від участі свідомості, і від смислової їх заданості дослідником. Вони припускають абстрагування від сюжетної конкретики пережитого суб'єктом досвіду. Інакше кажучи, тенденції психіки залежні від латентних процесів, у яких домінують залишкові валентності емотивних джерел витіснень, зумовлених значущістю життєвих, мимовільно пережитих суб'єктом обставин (а не штучно заданих, як у дослідах з формування установки). Отже, пізнання несвідомої сфери не може бути вичерпано теорією установки, яка не

враховує наявності іманентної впорядкованості логіки несвідомого, що й відображає категорія «дореклексивне», «позадосвідне». Питання доступності внутрішнього досвіду людини гостро стоїть у психодинамічній теорії, як і у відповідній методології.

Виходячи з багаторічної практики глибинної корекції, вважаємо за слушне кваліфікувати «позадосвідне» як «*наддосвідне*», або «*метадосвідне*», акцентуючи увагу на його абстрагованості, «надбудованості» над конкретним, безпосереднім досвідом суб'єкта. Семантичний аспект опрацювання («перетравлення») досвіду та його перехід у «метадосвідне» підпорядкований внутрішнім законам, іманентно властивим психічному за активності мисленнєвих операцій на зразок абстрагування, систематизації, класифікації, структурування. *«Метадосвідне» – когнітивний конструкт, який безпосередньо не стосується дослідно-діяльнісних аспектів активності суб'єкта за участю свідомості.* Вказана відмінність психоаналітичного підходу від теорії установки, розробленої у форматі діяльнісного підходу, виявляє себе за параметрами заданості активності особи ззовні, за планом дослідника. Категорія ж «*метадосвідне*» у психодинамічному ключі її розгляду спирається на іманентно притаманні феномену психічного глибинні «інтереси», котрі зберігають спрямованість витіснених осередків на самореалізацію, яка й спричиняє мимовільну активність суб'єкта. На цій підставі висновуємо, що *діяльнісний ракурс розуміння категорії психічного виводить за кадр пізнання в ній ірраціонального у його глибинній мотивації.* Ірраціональне, головню завдяки психодинамічному пізнанню, завжди має шанс перейти в раціональне (усвідомлюване) шляхом дешифрування його прихованого мотиваційного смислу. З. Фрейд писав про це так: «... усвідомленість – єдина ознака психічних процесів, що дана нам прямо і безпосередньо, але жодною мірою не здатна стати критерієм відмінності між системами». І далі: «Прагнучи до метапсихологічного розуміння психіки, ми не повинні приписувати особливого значення симптому "усвідомленості"» [4, с. 489]. Відтак фундатор психоаналізу вказував на важливість розуміння відмінностей у функціонуванні двох систем (свідомого і несвідомого), як і на *метапсихічне, що підпорядковане універсальним законам людського буття*, що є близьким до позиції К. Г. Юнга при введенні категорії «колективного несвідомого».

Центральною ланкою, що порушує об'єктивність психіки у її відображувальній функції, є система психологічних захистів. Позиція З. Фрейда у визначенні низки механізмів захисту була близька до біологічного погляду на людину як частину природи, що зазнає впливу цивілізації, культури, історії, традицій, виховання. Проте саме він демаркував академізм у підході до пізнання таємниць внутрішнього світу людини, який може давати збій у вигляді появи симптому чи дисфункцій психіки. Осмислення проблеми психологічного захисту (в глибинно-психологічному ракурсі) переконує в диспозиційно-системній його структурованості (раціоналізація, проєкція, ідентифікація, витіснення, заміщення та ін.). Сутність поняття «психологічний захист» не вичерпується окремими механізмами, адже насправді такий захист охоплює певні структурно організовані рівні, зокрема: когнітивний, емотивний, поведінковий. Уся система в підсумку підпорядкована єдиному генеральному механізму – «від слабкості до сили» (незалежно від різновидів самих захистів). Наступне уточнення: психологічне, як і захист зокрема, функціонує і «за вертикаллю», і «за горизонталлю», на що немає посилянь в ортодоксальному психоаналізі. *У вертикальному вимірі* дієвими є механізми ситуативного (периферійного) захисту, які асимілюють зазначені ортодоксальним поглядом механізми. Захисна ж *вертикаль* неминуче *перетинається із горизонталлю – базальними захистами*, що виявляють глибинні (інфантильні) інтереси Я. *Форми і способи периферійного захисту можуть бути найрізноманітнішими, що не обмежує і не форматує категоризацію їх різновидів.* Захист «за вертикаллю», якому властива креативність способів маскування, шифрування глибинних інтересів Я, відображає зорієнтованість на ситуативно-адаптаційний вектор поточних обставин. *Ситуативний захист вертикального виміру* почасти доступний спостереженню і частковому (неповному) усвідомленню суб'єктом, натомість базальний захист горизонтального – недоступний зовнішньому спостереженню і безпосередньому відображенню свідомістю суб'єкта, що зумовлено імпліцитністю семантики глибинних вартостей. Пізнання базального захисту завжди часткове, залежне від сприятливості умов для його проявів через ситуативні захисти, підпорядковане принципу багаторівневості часткової позитивної дезінтеграції психіки, як і відповідних процесів часткової інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта. Уточнимо, що «*горизонталь*» – це переважно внутрішня латентна активність психіки, пов'язана із суто несвідомим, котре не піддається прямому спостереженню, а «*вертикаль*» – внутрішня і зовнішня активності, які стосуються як несвідомого, так і свідомого – доступного спостереженню. Є підстави стверджувати, що при ситуативних захистах завжди латентно присутні «інтереси» базальних захистів, що виражають несвідомий мотив, який прагне до формовияву в поведінці. Зазначені характеристики системи захистів, не враховуються в традиційних (академічних) дослідженнях, як і те, що всякий акт психічного знаходиться на перетині окреслених нами «вертикалі» і «горизонталі»!

Розуміння зв'язку автоматизованих форм психологічного захисту (на когнітивному рівні) зі сферою свідомості дає підстави сформулювати важливу тезу: *пізнання несвідомого незмінно стосується системи психологічного, зокрема базального, захисту, який використовує найменші можливості для замаскованої реалізації у поведінці.* Вивчення базальних форм захисту передбачає розуміння її функціональних взаємозв'язків із ситуативними захистами. З огляду на сказане, організаційні передумови глибинної психокорекції зорієнтовані

на послаблення (нівелювання) останніх задля актуалізації та об'єктивування в поведінці особи їх базальних форм. Введення спеціальних принципів організації групової взаємодії регулює поведінку учасників діагностико-корекційного процесу на емотивно-чуттєвому, безоцінному рівні поза просоціальними орієнтирами. При цьому неприпустимими є критика, оцінні судження у чорно-білих категоріях, неприйняття особистості іншого, поради, заохочення і покарання тощо. Увага респондента переводиться на емоційне самовідчуття у ситуації «тут і тепер» в системі «людина – людина», «очі в очі».

Невизначеність поведінки активізує вищезазвані механізми заміщення, перенесення, ідентифікації, компенсації, які причетні до формування базально-глибинних цінностей. Для більшої прозорості факту програмованості внутрішнього світу попереднім досвідом передбачено використання респондентом у процесі самопрезентації символічно-предметних, метафорично-архетипних засобів (малюнків, просторових моделей, каменів та ін.). Особливу значущість має розроблена нами методика *психоаналізу комплексу тематичних (авторських) малюнків*, що сприяє різнобічній візуалізації рефлексії, яка стимулюється численністю тем [11]. Емпіричний матеріал у такому випадку завдяки процесу опредметнення мимовільної активності суб'єкта наближає глибинне пізнання до специфіки образності мови несвідомого. Зазначені аспекти методологічного обґрунтування засобів такого пізнання залишаються у психології недостатньо вивченими й очікують свого висвітлення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Психодинамічний підхід орієнтований на психічно здорових людей, а тому відмінний від ортодоксального психоаналізу не тільки у частині процедури («вільні асоціації» – «діалогічно керована спонтанність поведінки»), а й у поглядах на першооснову. В психічно здорових людей потреба в допомозі не виражена, приглушена інтересом тримати «просоціальне обличчя». Крім того, враховуючи неусвідомлюваність детермінації особистісних проблем, суб'єкт не в змозі їх адекватно сформулювати. Тому в цьому підході не передбачено представлення респондентом власної особистісної проблеми як відправного моменту глибинної корекції. Початком такого процесу є забезпечення спонтанності поведінки респондента, його діалогічна взаємодія із психологом. Водночас об'єднувальним моментом психоаналізу і психодинамічного підходу постає спонтанність поведінки й інтерпретаційний її аналіз, спрямований на виявлення логічної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики) з метою пізнання первинних (глибинно-інфантильних) детермінант деструкції поведінки. Саме «логічний ланцюжок» спирається на континуальність смислового навантаження мимовільної активності суб'єкта. Психоаналітична процедура відрізняється від психодинамічної: перша передбачає наявність симптому, друга – дисфункції психіки. Проте вони мають спільну платформу – встановлення взаємозв'язків між повторюваними інваріантними характеристиками мимовільної поведінки. Це дає змогу виявити семантику (смысл) логіки спонтанної поведінки (вільних асоціацій), що й указує на глибинну першопричину особистісної проблеми та сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта. З. Фрейд мав рацію: пізнання несвідомого неможливе поза участю свідомості.

Багаторічний досвід діагностико-корекційної практики уможливив чітке виокреслення досліджуваної проблеми, шляхи вирішення якої сутнісно пов'язані з *психологічними захистами*, котрі обтяжують свідомість ілюзіями. Подібної позиції дотримувалися Сандлер та Йоффе (1969), співвідносячи проблеми психіки з категоризацією психологічного захисту, зокрема із її механізмами, які вони відносили до «позадосвідного», а прояви в поведінці – до досвідного [3].

Оригінальний погляд на проблему захистів знаходимо також у Валлерстайна [2], котрий із захистами пов'язує «досвідну» сферу психіки (в нашому розумінні – *ситуативний захист*); функціональний же аспект описує в параметрах проявів несвідомого, що характерно для *базальних захистів*. Наголошуючи на важливості функціонального аспекту в захисній системі, яка пов'язана з «позадосвідним», він пише так: «Можна усвідомити тільки такі змісти, які є результатом роботи свідомості, але не саму цю роботу як таку» [2, с. 715]. Психоаналіз, пізнаючи «позадосвідну» сферу, уважає цей науковець, не тільки посилався на причини індивідуальних проявів психіки, а й апелював до їх підпорядкованості універсальним законам. Безцінною нам видається його дослідницька позиція: *розкриваючи зв'язки і взаємозалежності у позадосвідній сфері, які мають індивідуалізований характер, глибинна психологія лише в такий спосіб може претендувати на статус науки! До сказаного додамо, що найважливішим науковим завданням є пізнання «об'єктивної» реальності психічного, яка притаманна несвідомому й зумовлює суб'єктивізм особи.* У цьому аспекті важко не погодитися з Ф. Бассінім, який стверджує, що *«змішувати, ототожнювати ці два плани дослідження, які стосуються свідомого і несвідомого, його методи і логіку – неприпустимо»* [2, с. 720]. Отож постає проблема знаходження золотієї середини між науковою строгістю класичного дослідження і концентрацією уваги на спонтанності поведінки при дотриманні психодинамічного підходу, зорієнтованого на вивчення функціональних особливостей несвідомої сфери.

Одним із розв'язків зазначеної проблеми є прояснення структурного рівня розуміння цілісності психіки, що презентує розроблена нами «Модель» (рис. 1), описана в кількох роботах [9, 10, 12].

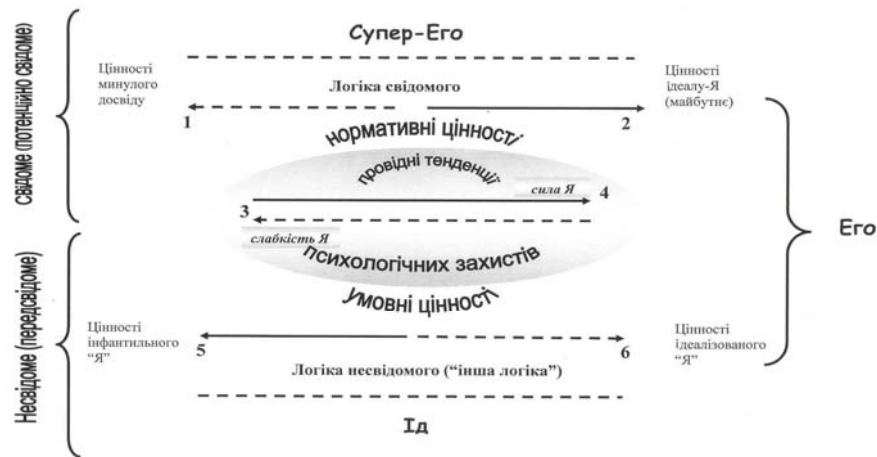

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Вона зберігає розуміння З. Фрейдом *структури психіки* (Ід, Его, Супер-Его) і доповнює її лінійними взаємозалежностями з притаманними їм суперечливими тенденціями («горизонталь»). До того ж антагонізм структурних взаємозв'язків («вертикаль») доповнено суперечностями «за горизонталлю», які підпорядковані характеристикам, що окреслює категорія «антиномія» [9, 10, 12]. У будь-якому разі запропонована модель обстоює пізнання цілісної психіки у єдності й протистоянні свідомого й несвідомого, причому в їх структурній симетрії та асиметрії, ізоморфізмі та гомоморфізмі тощо. Розкриття цього питання (з урахуванням семантики позадосвідного, тобто метадосвідного) потребує уточнення передсвідомого, що в нашому досвіді теоретизування пов'язано з категорією «*онтологічне несвідоме*».

Змістова частина питання не може бути повновагомою без визначення змістовності між *онтологічним несвідомим* і несвідомим, зокрема із *передсвідомим*, яке асимілює сліди витіснень. З. Фрейд указував на локальний характер передсвідомого в контексті цілісності картини несвідомого. Він писав: «Усе витіснене несвідоме, але не все несвідоме є витісненим» [7, с. 95]. Якраз *онтологічне несвідоме у своїх витоків передбачає заданість витісненнями. Так, залишкові явища, латентно синтезуючись, набувають транзитності в перенесеннях, заміщеннях, компенсаціях та континуальності проявів у поведінці, а також втрачають темпоральності (часовість), що змістовно зближує їх з категорією «метадосвідне».* Істотну роль у перебігу цього процесу відіграє явище, що назване як «мнемічний слід витіснення», яке введено З. Фрейдом з вказівкою на те, що «... сліди системи несвідомого не здатні самі по собі проникати у свідомість» [4, с. 469]. Таке твердження є надважливим тому, що можливості глибинного пізнання опосередковано доводять їх латентну трансформацію вищевказаними характеристиками формування позадосвідного. Але, попри все, передсвідоме не втрачає *загальної особливості несвідомого – недоступності свідомості!* Саме явище метадосвідного (з агрегатом базальних захистів) привносить у несвідоме онтологічний сенс в контексті підпорядкованості універсальним законам функціонування психічного. Останнє положення узгоджується зі спробами філософів увести несвідоме в ранг «універсального принципу основи буття ...» [8, с. 52].

Відкидаючи тезу безпосереднього спричинення несвідомого ззовні, психодинамічна теорія є також відстороненою від позиції Дж. Локка, який стверджував, що людському розуму апіорі притаманні певні ідеї та принципи. Частково твердження Дж. Локка стосується *категорії архетипу*, що вказує на асимілювання психікою універсального досвіду через колективне несвідоме (К. Г. Юнг). Архетип – сутнісно філогенетичне джерело психологічної мудрості та можливостей універсалізації едіпових таємниць психіки конкретного суб'єкта на тлі інтеграції минулого і сьогодення. Натомість у глибинному пізнанні дослідницька позиція зорієнтована на індивідуальний шлях життя людини, що знаходить відображення на рівні його латентного синтезу, підкореного внутрішнім енергетичним пріоритетам. Безпосередність досвіду суб'єкта лише в ранньому дитинстві має ознаки прямої детермінованості, свідченням чого є «чистота» погляду на події. Пригадаймо репліку дитини: «А король-то голий!». З часом реакції суб'єкта втрачають ознаки наївності, набуваючи залежності від просоціальних вимог, долучених до процесу аналітико-синтетичного опрацювання досвіду.

Отже, багаторічна практика глибинної психокорекції дає підстави стверджувати, що формування позадосвідного (метадосвідного), хоча й не вільне від досвіду, але має тенденцію до автономізації шляхом абстрагування від його конкретики та синтезу. Це сприяє латентному формуванню здатності несвідомого до опосередкованого вираження в обхід свідомості. Свідомість позбавлена можливості явно впливати на сферу латентного синтезу, що забезпечує незалежність від неї метадосвідного, як і процесів його інтеграції з базальними захистами. Звідси висновок: *метадосвідне, котре уреальнює базальну форму захисту, що впливає на онтологічне несвідоме, органічно пов'язане з підструктурою Ід – зумовлює його енергетичний потенціал.* Таким

чином, глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту, знаходить вираження в індивідуалізованості тенденцій психіки, де опосередковано презентовані інтереси Ід. Ця форма захисту впливає на смислотвірні процеси свідомого, наявні в *рефлексивному інтелекті*. Проходження глибинної психокорекції сприяє звільненню рефлексивного інтелекту від викривлень, пов'язаних з ілюзіями і відступами від реальності, які хоч і хибно-захисним шляхом, усе ж інтегрують свідоме і несвідоме. *Метадосвідне (подібне до захисної системи) підпорядковане універсальній тенденції «до сили», котра гармонізується: на глибинному рівні – з «принципом задоволення» (в унісон інтересам Ід), на рівні свідомості – із «принципом реальності».* Діагностико-корекційний процес, розвінчуючи викривлення, розвінчує хибність платформи ілюзорної «величі» Я та сприяє інтеграції вказаних принципів у їх впливі на поведінку за пріоритетності принципу реальності, який є засадовим для адаптивності особи.

Глибинна психологія, зосереджуючи увагу на несвідомому (як найбільш багатфакторному і складному явищі духовного життя), гостро порушує питання про актуальність вивчення його закономірностей у взаємозв'язку зі свідомістю, що вочевидь є загальною *проблемою пізнання психічного як такого*. Дотепер залишається загадкою незмінне ігнорування академічною психологією проблем дослідження несвідомої сфери, що гальмує прогрес психології як науки. Природничий підхід до пізнання психіки передбачає узагальнення та кількісне опрацювання, що створює уявну науковість. Усе це зумовило відсутність адекватного інструментарію дослідження феномену психіки в ситуаціях непередбачуваної поведінки, що характерно і для спілкування, і для виховання. Такого типу явища мають неповторну й водночас полізначеннєву семантику, що виходить за межі можливостей кількісних опосередкувань. *Відсутність демаркації цих двох підходів – академічного та глибинного – породжує безліч непорозумінь дискредитаційного характеру, уповільнюючи розвиток наукової психології загалом.* Особистісні проблеми суб'єкта залишаються на узбіччі традиційних досліджень через невідповідність науково-методичного та інструментального забезпечення.

Класична наука переважно формулює питання: «Як?», «Чому?», практико зорієнтована – «Яка першопричина?», «Який смисл?» Завдання глибинної психології – розкрити імпліцитний сенс спостережуваної ззовні мимовільної активності суб'єкта, що потребує розуміння когнітивно-логічної впорядкованості несвідомого. Останнє передбачає розробленість проблеми інтерпретації, яка залежить від точності діагностики в єдності з психокорекцією, котра має процесуальний, багаторівневий характер і спирається на діалогічну взаємодію психолога із суб'єктом. Поглиблення самосвідомості суб'єкта відкриває перспективи реконструювання ним власних позицій, поглядів на себе, на об'єктивний світ, на людей.

Осмислення досвіду *глибинного пізнання у ракурсі психодинамічної методології* дає підстави сформулювати низку провідних тез, важливих для дослідження психіки в її цілісності.

- Сутність психічного полягає в єдності свідомого і несвідомого за наявності їх автономії та суперечливості взаємозв'язків на зразок: «антагонізм і антиномія».
- Автономія сфер свідомого і несвідомого є відносною, проте не абсолютною; вона задана генезисом соціалізації психіки суб'єкта, але не дана апіорі.
- Свідоме, як і несвідоме, передбачає відмінності у своїй функціональній організації: *дискретність* свідомості і *симультанність* несвідомого та структурну їх асиметрію.
- Система психологічного захисту у двох її провідних різновидах – базальному і ситуативному – подібна до структурно-функціональних особливостей психіки загалом, зокрема характеризується автономією і суперечливістю взаємозалежностей, як і енергетичною різноспрямованістю, асиметрією провідних тенденцій.
- У своїй цілісності психіка піддається впливу двох видів суперечностей: антагонізм («за вертикаллю») і антиномія («за горизонталлю»), які маскуються від свідомості захистами шляхом відступів від реальності.
- Психічне знаходиться на перетині вертикального і горизонтального вимірів, тому в будь-якій активності (поведінці) присутнє як свідоме, так і несвідоме із певною динамікою пріоритетності.
- Пізнання психічного у психодинамічному ракурсі передбачає процесуальність діагностики, що спирається на діалогічну взаємодію з респондентом, яка породжує і зорганізовує його спонтанно-мимовільну поведінку та є передумовою ефективності інтерпретації.
- Психічне – це «свідоме і несвідоме», які мають у структурному аспекті відмінності (відповідно: «ізоморфізм – гомоморфізм»; «подібність – відмінність»; «однозначність – полізначність» тощо).
- Структурно-функціональні параметри системи несвідомого незалежні від «статі, простору і часу» за збереження емотивності пріоритетів інфантильних вартостей, породжених едіповою залежністю суб'єкта.
- Смысл несвідомого відображається в ітеративності (повторюваності) окремих характеристик, які заявляють про себе у спонтанно-поведінковому матеріалі, що ілюструють закон «вимушеного повторення»; феномен «хибного кола»; об'єктні відношення; захисні механізми (проекція, перенесення, заміщення та ін.).

- Гармонійність психічного полягає не лише у рівновазі потягів Ід із потребами і можливостями Я, а й у пріоритеті його просоціальних тенденцій, що має вияв у: а) інтеграції «принципу задоволення» з «принципом реальності»; б) ослабленні імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та автоматизованості психологічних захистів, які не втрачають залежності від очікувань ідеалізованого Я; в) пом'якшенні внутрішньої стабілізованої суперечності між «логікою свідомого» і «логікою несвідомого» («іншою логікою»).

- Свідоме є інкорпорованим у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, які прагнуть реалізуватися у повсякденній поведінці суб'єкта життєдіяльності.

- Інтеграційною ланкою між сферою свідомого і несвідомого є система психологічних захистів, забезпечувана викривленнями реальності (суб'єктивна інтеграція психіки). Проблема полягає в ілюзорності такої інтеграції за наявності показників об'єктивної дезінтегрованості психічного. Створюється ситуація внутрішньо заданого дуалізму: об'єктивна дезінтегрованість психіки і суб'єктивна її зінтегрованість відповідно до бажань (очікувань) ідеалізованого Я, що виявляється у таких показниках психічного, як: «дискретність – симультанність»; «симетрія – асиметрія»; «антагонізм – антиномія»; «ізоморфізм – гомоморфізм» та ін.

В академічному дослідженні зазначені вище особливості психічного не враховуються ні теорією, ані практикою. Більше того, спостерігається усталений пріоритет дослідницької уваги до сфери свідомого та ігнорування впливу на неї несвідомого. В класичному пошукуванні в абсолют зводяться *кількісні дані, що відображають прямолінійні взаємозалежності у динамічній структурі психіки. У психоаналітичному форматі, навпаки, вони пізнаються опосередковано, контекстно, із залученням метафоричності й архетипності* допоміжних засобів експлікування семантики несвідомого. Академічна психологія зосереджується на так званому чистому матеріалі, опосередкованому математичними обчисленнями за ігнорування феноменологічної його індивідуалізованості. У психодинамічному вивченні провідним є аналіз асоціативно-логічних ланцюжків, презентованих мимовільною активністю суб'єкта, що заявляють про себе повторюваністю (ітеративністю), незмінністю (інваріантністю) смислів спонтанної активності на тлі їх сюжетної варіативності.

Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, актуалізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, заблокованого фіксаціями негараздів минулого досвіду, які узгоджуються (від протилежного) з «фізіогенезом формування життєво важливих функцій під впливом чинників повторення» (П. К. Анохін). Нагадаємо, що в контексті філогенезу факт повторення сприяв формуванню життєво важливих функцій, а у випадку з несвідомим – повторення, що має вияв у спонтанній поведінці, є сигналом негараздів, тобто пробуксовування (зупинки) в генезі, і прогалин у функціональній динаміці психіки. Спостерігається асиметрія двох названих сфер психічного, що задає різноспрямованість енергетичних потоків. Інакше кажучи, повторення, про які пише П. К. Анохін, зорієнтовані на прогресивну локалізацію функцій, а *досліджувані нами вказують на регрес, пов'язаний із генералізацією деструкцій психіки на просоціальну сферу самореалізації особистості. Відтак стає зрозумілим, що виявлення «повторень» у глибинно-психологічному ракурсі та усвідомлення суб'єктом їх внутрішньої логічно заданої впорядкованості сприяють нейтралізації дисфункціонального аспекту психіки, що і відкриває перспективи самоактуалізації потенціалу учасників. Натомість опосередкованість висновків кількісними показниками може відволікати дослідника від «живого» контакту з респондентом через нерозуміння важливості пізнання спонтанно-поведінкового (феноменологічного) фактажу з іманентно притаманним йому імперативом несвідомого. Все це – невід'ємна передумова адекватності глибинного дослідження і науковості інтерпретаційних висновків про психічне в його цілісності. Академізм у дослідженні психічного виявляється також у спробах пізнання несвідомого окремо від свідомості, без урахування взаємозв'язків цих двох сфер, що і є провідною лінією глибинних досліджень.*

Отже, традиційна психологія *через відсутність відповідної методології та філософії розуміння природної сутності психічного* відносить несвідоме до категорійних визначень «недоторкане» і «непізнане». Ситуація ускладнюється ще й тим, що традиційно артефактні висновки екстраполюються на психіку загалом, у тому числі й на несвідоме, яке має функціональні відмінності від свідомості. Екстраполювання узагальнень академічної психології на цілісну психіку самодостатньо знімає необхідність пізнання несвідомої сфери. За таких обставин лише деякі аспекти свідомого (враховуючи наявність його автономії від несвідомого) можуть бути розкриті за законами строгого експерименту, а справжня *сутність психічного у їх внутрішніх взаємозв'язках залишається за кадром рефлексивного розуміння.*

Підбиваючи підсумки відмітимо, що від способу розв'язання проблеми пізнання цілісної психіки залежать не тільки *перспективи розвитку психології як науки*, а й формування адекватної методології, включаючи інструментарій надання практичної допомоги суб'єкту у здоланні його особистісних проблем. Очевидно, що пізнання психіки дорослої людини має відбуватися паралельно із наданням їй допомоги у розв'язанні внутрішніх суперечностей, які є замаскованими від свідомості викривленнями реальності. Поза сумнівом, зберігають дослідницьку актуальність питання генези несвідомого, його зв'язків зі свідомим, взаємозалежності та методології

психологічного пізнання в контексті автономії та взаємозв'язків цих сфер. Наукова увага до вказаних проблем зруйнує міф про абсолютну автономію свідомого. Вивчення несвідомого потребує обов'язкового задіяння феномену свідомого, адже у цьому процесі вивчення свідомого несвідоме, яке іманентно, латентно, хоч і незмінно, притаманне психічному, є невидимим (замаскованим), недоступним спогляданню, що почасти призводить до його ігнорування дослідником. І якби наукові дослідження орієнтувалися на доступність спогляданню, то природа багатьох речей була б незабгненою. Поданий вище матеріал доводить *спільність онтологічних проблем як для психології, так і для філософії, що має перспективу розвитку в рамках категорії «онтологічне несвідоме»*, яке інтегрується з категорією віри.

Література:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. 2-ге видання, доповнене. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
2. Бассин Ф. В. Методологические аспекты современных дискуссий о статусе научной теории бессознательного / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 711.
3. Бассин Ф. В. Роль бессознательного в активности мышления и речи / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 27 – 46.
4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис : пер. с фр. Н. С. Автономовой. – М. : Высшая школа, 1996. – 623 с.
5. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания / К. Р. Поппер. – М. : Прогресс, 1983.
6. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого “Я” особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Стасько Олена Григорівна. – Черкаси, 2006. – 369 с.
7. Философия: энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивиной] / А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Яценко Т. С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму / Т. С. Яценко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – 36. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 1. – 219 с. – С. 28 – 44.
10. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.
11. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Т. С. Яценко, М. Г. Чобітько, Т. І. Доцевич. – Черкаси : «Брама», видавець Вовчок О. Ю., 2003. – 216 с.
12. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2006. – 382 с.

© 2013

О. В. Глузман (м. Ялта)

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА НАПН УКРАЇНИ Т. С. ЯЦЕНКО В КРИМСЬКОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У зв'язку із розвитком практичної психології й соціальних служб важливим є об'єктивування здобутків у галузі практичної психології, які об'єктивуються в науковому світі завдяки роботі Науково-дослідного центру глибинної психології НАПН України при РВНЗ КГУ (м. Ялта), очолюваного академіком НАПН України Т. С. Яценко.

Академік НАПН України Т. С. Яценко працює в Республіканському вищому навчальному закладі “Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) з грудня 2005 року. За цей період за участі Т. С. Яценко у Інституті педагогіки, психології та інклюзивної освіти було відкрито спеціальність “Практична психологія”, денну аспірантуру та докторантуру зі спеціальності “Педагогічна та вікова психологія”. Т. С. Яценко є членом спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій у РВНЗ КГУ, м. Ялта (з 2008 р.).

Науково-дослідний центр глибинної психології¹ було засновано з ініціативи

Ректор РВНЗ КГУ
(м. Ялта), Академік
НАПН України
О.В.Глузман

¹ Далі за текстом Центр